

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2018 | ÅRGÅNG 22

Bokförlaget THALES

ÅSA WIKFORSS: *Alternativa fakta: Om kunskapen och dess fiender*, Stockholm: Fri Tanke förlag, 2017.

INTELLEKTUELL ANSVARSLÖSHET OCH ohederlighet är inga nya fenomen. Redan Sokrates reagerade på sin samtids sofisterna, som var mer intresserade av retoriska effekter än av kunskap. Åsa Wikforss menar dock att vi befinner oss i en ny och potentiellt farlig situation, då vår gamla vanliga irrationalitet ihop med ny teknologi riskerar att bilda en perfekt storm av kunskapsresistens.

Wikforss är professor i teoretisk filosofi vid Stockholms universitet med specialisering inom språkfilosofi och medvetandefilosofi. Ett genomgående tema i *Alternativa fakta* är just att filosofin har en viktig roll att spela när det gäller att motverka kunskapsresistens. Samtidigt understryker Wikforss att filosofin i sig själv inte räcker, och hon håller sig hela tiden nära vetenskaplig litteratur inom bland annat psykologi. Hennes huvudsakliga agenda är att klargöra kunskapsresistensens bakomliggande orsaker och ge konkreta råd om hur situationen kan hanteras. Jag har i stort sett bara positiva saker att säga om boken, och ska framförallt ägna mig åt att understryka några av Wikforss viktigaste poänger.

En central faktor är *förvirring*. Wikforss ägnar stort utrymme (främst bokens två första kapitel) åt att reda ut grundläggande begrepp som kunskap, sanning, övertygelse och (praktisk och teoretisk) rationalitet. Man skulle kunna tro att dessa distinktioner är självklara, och i en mening är de också det. Till exempel konstaterar Wikforss att barn redan vid fyra års ålder förstår att sanning och övertygelse inte är samma sak, på så sätt att de inser att övertygelser kan vara falska. Denna distinktion är dock omedveten och oartikulerad. Att man behärskar en distinktion intuitivt innebär inte att man kan redogöra för den, än mindre att man inser vad som *följer* av den. Ett problem idag är just att det finns gott om inflytelsrika

tänkare, ofta påverkade av postmoderna idéer, som inte förstår (eller inte bryr sig om) vad som följer av elementära distinktioner. Wikforss illustrerar detta effektivt. Bland annat citerar hon flera akademiker – varav vissa har utövat inflytande över den svenska skolan – och förklarar på ett pedagogiskt sätt hur de rör ihop saker som bör hållas isär, till exempel den triviala observationen att vilka vetenskapliga teorier vi accepterar förändras över tid och den kontroversiella tesen att vilka teorier som är sanna förändras över tid.

En särskilt försåtlig konsekvens av förvirring är att debattörer ofta kommer undan med *skenbara reträtter*. Kontroversiella uppfattningar förs fram i oklara termer, som också kan tolkas så att de i stället uttrycker någonting mindre kontroversiellt. Under press retirerar man till en mindre kontroversiell uppfattning, för att sedan flytta fram sina positioner så fort kritikern har lämnat scenen. Ett bra exempel är den kontroversiella tesen att det inte finns några objektiva fakta – att all sanning är »socialt konstruerad» – vars förespråkare tenderar att vid behov retirera till mindre kontroversiella teser som att våra *begrepp* är socialt konstruerade, eller att vad vi *tror* är sant i hög grad beror på social påverkan (eller att övertygelser alltid uppstår i en specifik social, kulturell och historisk kontext, som det förmodligen skulle heta). Ett annat exempel är den entreprenörsromantiska idén att marknadskrafter fördelar belöningar efter moralisk förtjänst, som ofta maskeras bakom den mindre kontroversiella idén att marknadskrafter främjar effektivitet. (Wikforss beskriver hur Donald Trump ofta gör skenbara reträtter från lögnar och bullshit, men i hans fall är trixandet ändå ganska lätt att genomskåda.)

Skenbara reträtter medför att debattörer inte känns vid sina övertygelser. För att kunna mötas i ett rationellt samtal behöver vi först klargöra både för oss själva och för andra var vi står. Detta kräver betydligt större uppmärksamhet på relevanta distinktioner än vad det offentliga samtalet i regel uppvisar, och här har filosofer mycket att bidra med. Wikforss bok är en tydlig illustration.

Wikforss menar att den gängse termen »faktaresistens» inte är träffsäker. Skälet är att vi alla är resistent mot *fakta* på så sätt att

de allra flesta fakta är antingen oåtkomliga (exempelvis fakta om bergskedjor och hav på planeter i avlägsna galaxer) eller för ointressanta för att vara värda mödan (exempelvis fakta om antalet bokstäver respektive siffror på mitt senaste bensinkvitto). Eftersom faktaresistens därmed är både ofrånkomlig och önskvärd menar Wikforss att vi i stället bör prata om *kunskapsresistens*. Här har jag dock lite svårt att följa hennes resonemang. Att vi inte kan komma åt eller intressera oss för ett faktum innebär väl inte att vi är *resistenta* mot det? Resistens mot X är en disposition att göra motstånd mot X, även om X så att säga tränger sig på. En sådan disposition föreligger inte bara för att X är oåtkomlig eller ointressant. Och i den mån vi kan sägas vara resistenta mot oåtkomliga eller ointressanta fakta så är vi ju även resistenta mot kunskap om dem. Jag ser därför ingen anledning att föredra den ena termen framför den andra. Däremot har Wikforss förstås rätt i att den springande punkten är att vi är resistenta mot *evidens* (vilket medför både kunskaps- och faktaresistens). Detta för oss över till en annan viktig faktor som hon ägnar stort utrymme, nämligen *kognitiva skevheter*.

En välkänd kognitiv skevhet består i att vi är mer mottagliga för information (evidens) som ger stöd åt våra befintliga uppfattningar än för information som kommer i konflikt med dem, och att vi dessutom tenderar att omedvetet tolka information på ett sätt som harmonierar med det vi redan tror. Denna skevhet brukar kallas *bekräftelsebias* (på engelska *confirmation bias*), och medför bland annat att vi ofta begår två välkända argumentationsmisstag. Vi tenderar att begå *kausala misstag*, d.v.s. vi drar alltför lättvindiga slutsatser om orsakssamband utifrån korrelationer på ett sätt som ligger i linje med våra övertygelser. Om vi exempelvis är positivt inställda till den sittande regeringen så tenderar vi att tolka en positiv utveckling som ett resultat av den förda politiken. Om vi är negativt inställda kommer vi i stället att leta efter andra förklaringar. Vi tenderar även att göra ett *skevt urval* av data på ett sätt som gynnar våra befintliga åsikter. Om vi exempelvis är anhängare av en viss approach gällande personlig utveckling så tenderar vi att räkna positiva utfall som evidens, medan negativa utfall bortförklaras godtyckligt eller ignoreras helt.

Wikforss betonar att vår bekräftelsebias, liksom andra kognitiva skevheter, framförallt gäller känslomässigt laddade uppfattningar, som hänger ihop med vår självbild och grupptillhörighet. Detta inkluderar inte bara våra värderingar, utan även våra ställningstaganden i rent *empiriska* frågor. Som illustration pekar hon på situationen i USA, där diverse politiskt laddade empiriska övertygelser – bland annat gällande mänsklig klimatpåverkan, dödsstraffets avskräckande effekter och sambanden mellan vapenlagar och dödsstraffningar – är starkt korrelerade hos såväl republikaner som demokrater, trots att det inte finns någon relevant koppling mellan övertygelsernas innehåll. Den bakomliggande förklaringen är i stället ideologisk. Det är inte heller så att vi bara är disponerade att dra skeva slutsatser utifrån den information vi konfronteras med, utan vi söker ofta upp information som bekräftar våra befintliga övertygelser. Vi läser helst dagstidningar som vi står nära ideologiskt. Vi dras till personer som delar våra värderingar och vår världsbild.

Bekräftelsebias är som allra mest extrem inom sekter och bland anhängare av konspirationsteorier. (Sektmedlemmar tenderar att betrakta all kritik som oupplyst och vilsen, och konspirationsteoretiker betraktar gärna all evidens mot deras övertygelser som en del av den konspiration de har genomskådat.) En viktig poäng Wikforss gör är dock att vi *alla* har bekräftelsebias, och hon redogör för psykologiska experiment som tyder på att kunniga och reflekterande människor är allra värst! Det är frestande att föreställa sig att det bara är korkade, okunniga och elaka människor som selektivt försöker bekräfta sina övertygelser, men så är alltså inte fallet. Det är inte heller så att endast de som har *felaktiga uppfattningar* uppvisar bekräftelsebias eller andra kognitiva skevheter. Distinktionen mellan sanning och rationalitet implicerar ju att det är fullt möjligt att vara rationell och ändå ha fel, och omvänt att vara irrationell och ändå ha rätt. Man kan alltså inte ta för givet att man är den rationella parten i en debatt bara för att man har rätt, eller att man har rätt bara för att man är den rationella parten.

En annan välkänd kognitiv skevhet uppstår till följd av att vår förmåga inom ett givet kunskapsområde i hög grad avgör hur bra vi

är på att bedöma just denna förmåga. Vi tenderar därmed att över-skatta våra förmågor inom områden där vi har mycket begränsade förmågor, vilket kallas *Dunning-Kruger-effekten*. Ytterligare en kognitiv skevhet är att vi tenderar att slå bakut, som Wikforss uttrycker det, när våra uppfattningar kritiserar, åtminstone om kritiken framförs på ett konfrontativt sätt. Även om kritiken är träffsäker tenderar vi inte bara att hålla fast vid våra uppfattningar i sådana situationer, utan vi blir ofta än mer förvissade om att vi har rätt.

Kognitiva skevheter är inga nya fenomen, men Wikforss menar att de får ett annat genomslag idag på grund av ny teknologi. Förut spreds information huvudsakligen via några få seriösa tidningar och tv-kanaler, vilket innebar att vi konfronterades både med sådant vi ville höra och sådant vi inte ville höra, vilket i sin tur fungerade som ett korrektur mot vår bekräftelsebias. Internet har inte bara skapat nya möjligheter att sprida otillförlitlig information, utan har även gett oss möjligheten att i högre grad välja bort sådant vi inte vill höra, vilket ger vår bekräftelsebias större spelrum. Situationen förvärras ytterligare av den kommersiella utformningen av sökmotorer och sociala medier, som medför att den information vi tar del av filtreras på basis av vilken information vi tidigare tagit del av. Sådana »filterbubblor» fungerar som ett slags externaliserad bekräftelsebias, och blir särskilt problematiska med tanke på hur de underlättar för ohederliga aktörer att sprida ren desinformation («falska nyheter»). När det gäller sociala medier utgör förstås även våra vänner ett slags filter. Förut var mycket information dessutom *svårtillgänglig*, vilket begränsade Dunning-Kruger-effektens genomslag. Idag kan vem som helst snabbt googla sig fram till upplevd expertis, vilket också minskar det upplevda behovet av etablerad expertis. Wikforss påpekar det bedrägliga i detta, då förmågan att bedöma en källas trovärdighet eller ett resonemangs sundhet kräver gedigna kunskaper, och sådana är fortfarande svårtillgängliga.

Hur kan då kunskapsresistens motverkas? Wikforss lyfter här fram flera saker. Dels handlar det om kritiskt tänkande av den typ som lärs ut på grundkurser i filosofi. Hon betonar vikten av att förstå vilka faktorer som gör ett argument starkt, till exempel att kunna skilja mellan ett arguments logiska form och dess premisser

rimlighet. När man på så sätt får det starka argumentets anatomi klar för sig blir man bättre rustad att granska resonemang, eftersom man då vet vad man ska leta efter. Färdigheter i filosofisk argumentationsanalys räcker dock inte, eftersom det oftast inte är en filosofisk fråga huruvida ett arguments premisser är rimliga. Argument som används för att stödja slutsatser om exempelvis invandring och kriminalitet kommer typiskt sett att åberopa premisser som handlar om invandring och kriminalitet, och om dem har filosofin inget att säga. Här krävs det kunskaper om empiriska förhållanden. Att kritiskt tänkande förutsätter relevanta faktakunskaper är något som Wikforss genomgående understryker. Man kan tycka att detta är självklart, men det har inte varit självklart för flera inflytelserika akademiker som Wikforss kritiserar träffsäkert. Bland annat punkterar hon myten att det finns en motsättning mellan faktakunskap och förståelse.

En annan viktig poäng Wikforss gör är att kritiskt tänkande inte alltid handlar om att vara *kritisk*. Poängen med kritiskt tänkande är att skilja mellan bra och dåliga argument, och denna poäng går förlorad i den mån man är *urskillningslöst* kritisk mot allt som inte är klarlagt bortom allt tvivel. Ett sådant förhållningssätt är i själva verket irrationellt, då vi ofta har goda skäl att acceptera uppfattningar som inte är bevisade. Till exempel finns det goda skäl att tro att en given lottorad inte kommer att vinna, trots att det inte är uteslutet att den vinner. En vanlig variant av detta slags irrationalt är att förhålla sig kritisk, eller »skeptisk», mot allt som inte är *vetenskapligt* klarlagt. Även om vi bortser från den allmänna poängen att vi ofta har goda skäl att godta sådant som inte är klarlagt, så är ett sådant förhållningssätt dessutom självupphävande. Det är ju knappast vetenskapligt bevisat att endast det som är vetenskapligt bevisat bör godtas. I stället illustrerar det hur *filosofiska* uppfattningar tenderar att smyga sig in i vår världsåskådning utan att vi märker det.

Wikforss pekar även på vikten av *källkritik*, men varnar samtidigt för vissa fallgror. Dels är källkritik bara en del av det kritiska tänkandet. Dessutom finns det en risk att källkritik glider över i *ad hominem*-argument. Att en källa drivs av exempelvis ekonomiska

intressen visar inte att det som sägs är falskt eller ogrundat. I bästa fall visar det att omständigheten att det sägs inte är ett bra skäl att godta det.

Vissa källor är dock (överlag) tillförlitliga, och då är omständigheten att något sägs ett bra (men inte konklusivt) skäl att tro att det är sant. Så är fallet med etablerad *expertis*, och Wikforss förklarar på ett pedagogiskt sätt hur dess tillförlitlighet hänger ihop med vetenskapens institutionalisering. Hon understryker även att tilltro till etablerad *expertis* inte är en form av *auktoritetstro*. Auktoritetstro (i den relevanta meningen) är att lita på någon vars tillförlitlighet man inte har goda skäl att acceptera. Vi har dock goda skäl att tro att experter i allmänhet är tillförlitliga inom sina områden. Det som i stället är en form av auktoritetstro är att lita mer på sig själv än på experter, eftersom man själv förmodligen saknar de relevanta kunskaperna. Att man bör lita på etablerad *expertis* innebär förstas inte att man bör ha blind tilltro. Dessutom är det inte ovanligt att forskare uttalar sig om saker som ligger utanför deras expertisområde, och då finns det all anledning att dra öronen åt sig (även om man förstås även här behöver se upp med *ad hominem*-förelslut).

Till sist betonar Wikforss vikten av att debatter förs på rätt sätt. Till exempel är det ingen bra idé att anordna debatter mellan forskare och lekmän om frågor där det råder vetenskaplig konsensus, då det riskerar att skapa ett intryck av att frågan är öppen. Det är i så fall bättre att intervjua forskare och låta dem förklara vilka skäl som finns för deras ställningstaganden, och varför dessa ställningstaganden av olika anledningar kan framstå som felaktiga. Wikforss pekar här på den pedagogiska kraften i att dekonstruera pseudovetenskap och förklara vad som har gått snett (skeptiskt urval av data, kausala misstag m.m.). Det är även viktigt att debatter är sansade. Det är frestande för media att anordna känslomässigt laddade debatter, men vår tendens att slå bakut talar starkt emot det. Debatter bör alltid inledas med ett sökande efter gemensamma utgångspunkter. Till exempel är det en bra idé att först kommunicera till motparten att man förstår vilken uppfattning de har och vilka skäl de anser tala för den. Det är viktigt att undvika karikatyrer av andras uppfattningar och argument (s.k. *halmgubbe*-förelslut), men också att vara

uppriktig med var man själv står och undvika skenbara reträtter. Till detta hör att man är uppmärksam på vad som följer från ens ställningstaganden.

Jag har hållit mig till bokens huvudsakliga agenda, men det finns mer att hämta. Till exempel ägnar Wikforss ett kapitel åt den svenska skolans förfall och vad man kan göra åt situationen. Jag vill även lyfta fram något som är en aning oväntat givet bokens innehållsförteckning, nämligen att den är en utmärkt introduktion till filosofiämnet. I synnerhet bokens två första kapitel ger en pedagogisk inblick i hur en filosof arbetar. Wikforss är en mycket skicklig kommunikatör, och hon vet vad som behöver sägas för att leda tanken rätt. Boken är dessutom skriven på en effektiv och lättläst prosa som är karakteristisk för författare som verkligen vet vad de pratar om. Tonen är uppriktig och engagemanget lyser igenom. Jag hoppas att boken når en bred publik.¹

→

Victor Moberger

Noter

¹ Tack till Jens Johansson och Karin Enflo för värdefulla kommentarer.